

Erämaiden sukunimien vertailu 1500 -luvun maakirjoista

DI Antti M. Järvenpää
31 elokuuta 2021

Kustaa Vaasan veroreformin jälkeinen erämaiden asutus Suomen historiassa on laajasti ottaen selitetty nk. savolaisekspansiolla. Teorian peruste on lähinnä sukunimien savolaispääte -nen ja savolaismurteiden levintä alue, jota on pidetty savolaisuuden osoituksena. Nimien vertailu ei ole aivan yksinkertaista, sillä nimimuotoja on monenlaisia ja osa kirjoitus-muodoista on hyvin ilmeisesti kirjureiden tulkintavirheitä. Tässä on kuitenkin lähdetty vertailemaan 1500 suuralueita siinä mielessä miten sukunimet toistuvat Ruoveden, Rautalammin, Tavisalmen, Suur-Savon ja Pien-Savon alueilla. Tulos näyttäisi siltä, että sukunimistä noin puolet esiintyy vain yhdellä alueella.

I. TUTKIMUKSEN TAUSTAA

Kaikki jotka ovat lukeneet kirjoitettua Suomen historiaa, ovat lukeneet erämaa-alueiden savolaisekspansiosta Kustaa-Vaasan veroreformien jälkeen 1500-luvun puolivälin jälkeen. Ajatus tuotiin esille runsaat 100-vuotta sitten ja siitä lähtien se on ollut vallitseva käsitys erämaiden asutushistoriaa käsitellevissä teoksissa.

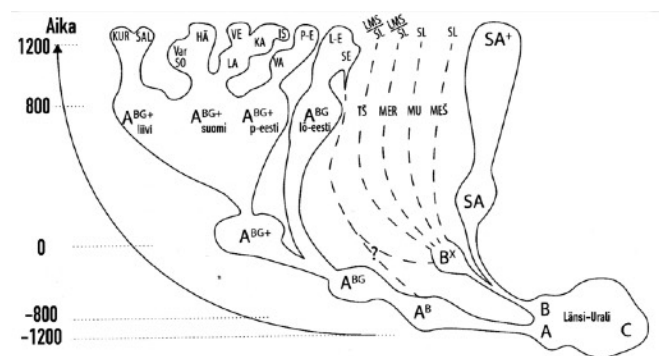
Perusteluna savolaisekspansiolle on ollut savolaistyyppiset tai sellaisiksi tulkitut nimet ja etenkin ”-nen” päätteen nimissä. Kunnollista nimitystä vertailua ei ole tehty, jolloin nimitysten toistuvuudesta eri alueilla ei ole ollut tarkkaa käsitystä. Tulkinnan taustalla on myös varmaankin savolaismurteiden levinneisyysalueet.

Arvo M. Soinen¹ on 1960-luvulla paneutunut erityisesti Tavisalmen asutukseen ja siinä hän painokkaasti toteaa Tavisalmen asutetun pääsääntöisesti Pien-Savosta. Hän myös toteaa, että Tavisalmesta ei asutettu Rautalampea, joskin poikkeuksena oli aivan Rautalammin pohjoisimmat osat, joihin kohdistui asutusliikkeitä Tavisalmen pohjoisosista. Soisen mukaan Rautalammin savolaisasutus olisi pääosin kotoisin Suur-Savosta.

Kielitietelijöiden ja arkeologien piirissä on viime vuosina kehittynyt uudenlainen näkemys siitä, miten suomensukuiset kansat ovat asuttaneet Suomea. Kattavin esitys on Tarton yliopiston professorin Valter Langin teos Homo Fennicus², joka kuvaa, kuinka Suomen asutti ensin saamea puhunut suomensukuinen väestöliike ja myöhemmin ajanlaskun alun jälkeen Pohjois-Virosta tullut suomea puhuva toinen muutto aalto (kuva 1).

Kun tarkastellaan geneettisiä eroja virolaisten, suomalaisten ja saamelaisten välillä, niin vaikkapa MDPL 22 ja K23 admixture laskuriella voidaan nähdä, että suomalaisten

kaukaasialaisesta, altailaisesta ja siperialaisesta geneettisestä komponentista n. 1/4 selittyisi saamelaista vaikutuksesta. Eli suomalaisten ja virolaisten ero on noin 25% saamelaisten ja virolaisten geneettisestä erosta. Tällä perusteella voidaan olettaa, että suomalaisen väestön perimässä on saamelaisperimä, joka on tullut sellaista aiemmasta asutuksesta, joka on kattanut jotakuinkin koko maan ja näin ollen myös erämaat. Lisäksi tunnetaan niin asiakirjalähteistä kuin muistiin kirjoituksista tarinoista lappalaisasutus erämaissa ja kuinka erämiehillä on ollut heihin verotusoikeus³.

Itämerensuomen kieliryhmien kehitys ja kärkeä ajoitus Valter Langin mukaan. KUR = Kuurinmaan liivi, SAL = Salatsin liivi, VarSO = varsinaisuus, HÄ = häme, LA = laatokka, KA = karjala, VE = vepsä, IS = inkeroinen, VA = vatja, P-E = pohjoisviro, L-E = eteläviro, SE = seto, LMS = itämerensuomi, SL = slavi, TS = tsuudi, MER = merja, MU = muroma, MEŠ = meštšera, SA ja SA⁺ = saamen eri asteita, B^X = länsiuralin saamen tyvestä haarautuneet ja kehittyneet kieliryhmät

Kuva 1 Itämeren kieliryhmien kehitys ja ajoitus

MDLP 22	Viro	Finn	Saame	Ero
North-East-European	75,1	57,4	15,5	30 %
North-European-Mesolithic	7,1	23,6	76,4	24 %
Atlantic Mediterranean Neolithic	12,2	13,3	0,9	-10 %
Siberian	2,1	3,2	6,5	25 %
MDLP K23	Viro	Finn	Saame	Ero
European_Hunters_Gatherers	62,7	54,2	45,1	48 %
European_Early_Farmers	4,7	8,2	2,0	-130 %
Caucasian	23,7	19,6	7,6	25 %
Siberian	0,4	5,9	19,6	29 %
Ancestral_Altaic	2,6	6,6	18,7	25 %

Taulukko 1. Admixture analyysit (lähde: GedMatch⁴)

¹ Arvo M. Soinen; Pohjois-Savon asuttaminen keski- ja uudenajan vaihteessa; Historiallisia tutkimuksia 58; Helsinki 1961

² Valter Lang, Homo Fennicus, SKS 2020

³ Esimerkiksi FMU 986, REA 269 ; 5.1.1390 Saarioisten käräjillä Magnus Kase luovutti Bo Joninpojan puolesta Kantalan tilan pohjoisessa olevien oravimetsien, kalavesien ja lappalaisten kanssa Turun tuomiokirkolle ehdolla, että perilliset niin halutessaan voisivat lunastaa tämän tilan samalla 100 markan summalla takaisin

⁴ GedMatch; <https://www.gedmatch.com> 22.11.2019; Admixture (heritage)/MDPL Project

Edellisten lisäksi harvahko arkeologinen sedimenttiaineisto tukee pysyvän asutuksen olemassa oloa niissä erämaa alueissa, joissa näitä tutkimuksia on tehty. Esim. Jämsässä ja Keuruulla tehtyjen sedimenttien tutkimusten mukaan Keuruulla pysyvä viljely on alkanut 800-1000 jaa ja Jämsässä noin 400 jaa. Näistä ajoista alkaen ko. alueilla ja laajasti erämaa alueilla⁵ on ollut vahva pysyvä maanviljely, jossa ei ole asutushyjöitä, joka oletus on savolaisekspansioon ajatuksessa, jossa autio erämaa otettiin asutuskäyttöön heidän tuomallaan huhtakaski menetelmällä.

II. MITEN AINEISTO ON MUODOSTETTU

Nimiaineisto Ruoveden ja Rautalammin osalta on haettu kansallisarkiston digitoimista asutusluetteloista. Rautalammin osalta käytetty aineisto on vuodelta 1572⁶. Ruoveden osalta on käytetty Ruovesi - Keuruu asutusluettelo 1560 - 1579⁷. Savon osalta on käytetty Timo Alasen Kotuksen sivuille toimittamaa Savon maantarkastusluettelo vuosilta 1561–1564⁸, josta on käytetty normalisoimattomia nimiä. Näin on saatu karkeasti samaan aikaan liittyvä vertailukelpoinen aineisto.

Aineistosta on viety taulukkolaskentaohjelmaan, jossa sukunimelliset henkilöt on eroitettu patronyymillisistä ja vain etunimellisistä. Sukunimelliset on käyty lävitse siten, että ilmeisesti samaa tarkoittavat sukunimet on yhdistetty. Esim. Hyvöinen ja Hyvönen on käsitetty samaksi nimeksi, mutta esim. Arpainen, Arpiainen, Arpinen tai Härkinen, Härkäinen, Härköinen on jätetty erillisiksi nimiksi. Joissakin tapauksissa on vaikea pohtia onko kyse samasta vai eri nimestä. Läheiset variantit esiintyvät kuitenkin usein samalla alueella, joten niiden käsittely erillisinä tai samoina ei juurikaan häiritse tarkastelua.

	Rauta-lampi	Ruo-vesi	Tavi-salmi	Savo	Pien-Savo
Sukunimellisiä	245	126	363	1323	2092
Ei sukunimeä	20	55	9	84	30
Vain etunimi	0	0	6	25	13
Yhteensä	265	181	378	1432	2135
Nimiä yhteensä	149	89	189	411	519
Patronyymillisiä	21	56	89	730	453
Sukunimellisistä esiintyy Suur- tai Pien Savossa	140	71	260		

Taulukko 2. Nimet erämaissa ja Savossa

Taulukosta 2 näkyy miten eri tavoin nimettyjä ja sukunimiä esiintyi 1500-luvun puolivälin jälkeen maakirjoissa. Ei sukunimeä tarkoittaa niitä, joilla ei ollut sukunimeä, mutta oli etunimi ja patronyymi. Vain etunimi tarkoittaa tapauksia, joissa esiintyi vain etunimi. Patronyymilliset tarkoittaa niitä kaikkia, joilla esiintyi patronyymi. Savolla tarkoitetaan historiallista Suur-Savoa eli Pellosniemen ja Vesulahden aluetta.

Huomionarvoista on että patronyymillisten suhteellinen osuus Rautalammin erämaa alueilla oli huomattavasti pienempi kuin Pellosniemen ja Vesulahden muodostamassa Savossa. Tämä voi kuitenkin olla seurausta vain kirjurin kirjaustavoista. Samoja nimiä oli Ruovedellä keskimäärin 1,4 verollisella ja Pien-Savossa 4,0 verollisella. Jotkut nimet tosin toistuivat huomattavasti enemmän kuin jotkut toiset. Ero ei ole suuri ja voi selittyä otosten koosta.

II. AINEISTON KÄSITTELY

Aineistosta luotiin alueiden mukainen data-tila, joka ristiintaulukoitiin nimien ja alueiden mukaan. Saadun taulukon nimet normalisoitiin kohdassa I mainitulla tavalla.

Taulukkoa 3 luetaan pystysarakkeittain. Esim. Rautalammin osalta 45% sukunimistä esiintyy vain ja ainoastaan Rautalammin alueella. Rautalammin nimikkeistä 15,4% on yhteisiä Ruoveden kanssa, 19,5% Tavisalmen kanssa, 33,6% Savon kanssa ja 42,3% Pien-Savon kanssa. Tavisalmen osalta 31,2% nimistä esiintyy vain Tavisalmessa, 59,3% on yhteisiä Pien-Savon kanssa ja vain 15,3% on yhteisiä Rautalammin kanssa. Taulukon lukuja voi siis vain lukea sarakkeittain, koska prosenttiluvut on laskettu sarakkeittain alueittain esiintyvistä nimistä

	Rauta-lampi	Ruo-vesi	Tavi-salmi	Savo	Pien-Savo
Rautalampi	45,0 %	25,8 %	15,3 %	12,2 %	12,1 %
Ruovesi	15,4 %	43,8 %	9,0 %	9,2 %	6,0 %
Tavisalmi	19,5 %	19,1 %	31,2 %	15,1 %	21,6 %
Savo	33,6 %	42,7 %	32,8 %	55,7 %	27,6 %
Pien-Savo	42,3 %	34,8 %	59,3 %	34,8 %	55,9 %

Taulukko 3. Nimien ristiin esiintyvyys alueittain.

	Rauta-lampi	Ruo-vesi	Tavi-salmi	Savo	Pien-Savo
Rautalampi	67	23	29	50	63
Ruovesi	23	39	17	38	31
Tavisalmi	29	17	59	62	112
Savo	50	38	62	229	143
Pien-Savo	63	31	112	143	290
Nimiä	149	89	189	411	519

Taulukko 4 Yhteiset nimet ristiintaulukoituna lukumäärinä

Taulukossa 4 on ristiintaulukoitu montako yhteistä nimeä on alueiden välillä ja ”Nimiä” rivissä on nimeiden määrä yhteensä. Rautalamilla oli vain Rautalamilla esiintyviä nimiä 67 kappaletta, Ruovedellä ja Rautalamilla molemmissa esiintyviä 23 kpl:tta, Tavisalmella ja Rautalamilla molemmissa esiintyviä 29 kpl:tta, Savossa ja Rautalamilla

⁵ Lahtinen, M, Oinonen, M, Tallavaara, M, Walker, J & Rowley-Conwy, P 2017, 'The advance of cultivation at its northern European limit: Process or event?', Holocene, vol. 27, no. 3, pp. 427-438. <https://doi.org/10.1177/0959683616660164>

⁶ 4091 Sääksmäen voutikunnan tilikirja 1572

⁷ SAY Ruovesi - Keuruu 1560-1579

⁸ Timo Alanen; Savon maantarkastusluettelo vuosilta 1561–1564; Kotuksen nettisivut 14.8.2021 <https://kaino.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk62/>

molemmissa esiintyviä 50 kpl:ta ja Pien-Savossa ja Rautalammilla molemmissa esiintyviä 63 kpl:ta.

Kaiken kaikkiaan jokaisella alueella Tavisalmea lukuunottamatta nimiaineistosta 45-55% esiintyy vain omalla alueella. Havainto on mielenkiintoinen ajatellen, mitä aiheesta on aiemmin kirjoitettu. Esimerkiksi laajemmin erämaiden asuttamisesta on vaikkapa Tavisalmen osalta kirjoittanut Arvo M. Soininen⁹, joka painoitti Tavisalmen asutuksen tulleen pääsääntöisesti Pien-Savosta ja ettei Tavisalmesta tehty juurikaan asutusliikkeitä Rautalammin suuntaan, aivan Rautalammin pohjoisosaa lukuunottamatta. Soinisen mukaan Rautalammin asutus tuli pääsääntöisesti Pellosniemen ja Vesulahden alueelta Suur-Savosta.

Aineiston nimien yhdistäminen tapahtuu eri ihmisten toimesta varmaankin hieman eri tavoin. Itselläni yhdistäminen perustuu lähes 25 vuoden sukututkimus kokemukseen. Uskoisin kuitenkin, että tulos ei suuresti muutu eri tutkijoiden tulkinnoista ja suuruusluokat säilyvät samoina vaikkakin jotakin nimiä tulkittaisiin hieman toisin.

III PÄÄTELMÄ

Nk. savolaisekspansion teoria erämaissa syntyi, kun Suomelle luotiin historiankirjoitus runsaat sata vuotta sitten. Ajatuksen perusteena oli -nen päätteiset sukunimet, jotka yhdistettiin savolaisuuteen, ja johon ajatukseen lähes kaikki kirjoitukset myöhemmin ovat perustaneet ajatuksensa.

Tämän tutkimuksen ajatus on ollut testata nk. savolaisekspansion hypoteesia, tutkimalla sitä, missä määrin samantyyppiset nimet esiintyvät eri alueilla. Vaikeutena tämän kaltaisessa tutkimuksessa on nimikkeistön monimuotoisuus, jossa eri nimet voivat olla melko lähellä toisiaan olematta kuitenkaan samoja. Esim. onko Vilikainen ja Viljakainen sama vai eri sukunimi ei ole aivan selvä horjuvan kirjuri käytännön takia. Erämaiden osalta tämä nimi ei ole kuitenkaan kriittinen, sillä se esiintyy vain Savossa. Vaikeampi nimipari voisi olla Tenhoinen ja Tenhuinen.

Yleisesti ottaen nimien normalisoinnille ei ole mitään yksikäsitteistä menetelmää. Tämä johtuu siitä, että jos seuraamme saman suvun nimiä läpi kameraalisen aineiston, niin samoilla henkilöillä voi esiintyä hyvinkin erilaisia nimivariantteja. Voidaan sanoa, että vain hyvä kokemus historiallisten aineistojen läpikäynnistä auttaa nimien normalisoinnissa.

Jos joku toinen olisi tehnyt nimien vertailun, tulos olisi varmaan hieman toinen, mutta suuri kuva ei kuitenkaan muuttuisi. Niin Ruoveden kuin Rautalammin erämaissa noin 45% nimistä ei esiinny millään muulla alueella. Näin ollen nimien perusteella niille ei voida löytää esikuvaa muualta ja ne vaikuttavat paikallisilta.

Toisaalta 33-43 % niin Rautalammin kuin Ruovedenkin nimistä esiintyy sekä Suur-, että Pien-Savossa, joten muutto-
liikellekin löytyisi peruste, mutta kuitenkin rajoitettuna. Lisäksi olisi varmaankin jatkotutkimuksen aihe, miltä alueilta nämä nimet olisivat. Sekä Suur- että Pien-Savolla oli rajaa etenkin Rautalammin kanssa, jolloin luontevaa lähialueen muuttoakin on varmasti esiintynyt.

Huomion arvoista on, että missään käsiini osuvissa aineistossa ei ole mainintaa muutoista. Lähtöalueista on lähinnä mainintoja hämäläisten osalta, jossa on sanottu vaikkapa isännän veljen asuttaneen eräsijan.

Savolais sukunimien stereotypia ei saa aineistossa tukea. Suur-Savossa esiintyy eniten patronyymejä henkilöillä, jossa heitä on 51% aineistosta. Tavisalmea ja Pien-Savossa

heidän osuus on 1/4...1/5-osa ja Ruovedellä 1/3 osa, mutta Rautalammillä vain 8%. Sellaiset, joilla oli vain patronyymi mutta ei sukunimeä, on esitetty taulukossa 2 ja ne osuudet ovat paljon pienempiä. Voidaan siis sanoa, että myös patronyymit olivat käytössä Savossa, mutta valtaosalla oli myös sukunimi.

Eräänä yksityiskohtana voisi mainita sukunimet, joita esiintyy jokaisella alueella. Näitä on 9 eri nimeä: Heinoinen, Häkkinen, Karjalainen, Keckoinen, Korhonen, Kukkonen, Lappalainen, Lapveteläinen ja Parkkoinen. Aineistosta voidaan löytää myös pelkästään ainakin kahdella erämaa-
alueella esiintyvät sukunimet, joita ovat: Kantalainen, Niskanen, Sieckinen, Suhoinen ja Tiainen (nimiä ei siis esiinny sen paremmin Suur- kuin Pien-Savossa). Nimiaineisto on tietenkin kohtuullisen suppea, mutta nämä voivat toimia esimerkkeinä.

Tämän pienen tutkimuksen pohjalta voisi arvioida, että mitä ilmeisemmin erämaissa on ensimmäisissä maakirjoissa esiintynyt väestöä, joka on asunut erämaissa jo ennen Kustaa-Vaasan reformeja ja he ovat tulleet kirjatuksi esille vasta ensimmäisissä kameraalisissa aineistoissa.

Tutkimus antaa myös tukea ajatuksella, että Savon eri alueilta on muutettu erämaihin joko ennen tai jälkeen Kustaa-Vaasan veroreformien. Kuitenkaan kyse ei ole ollut sellaisesta ekspansioista, joksi savolaisuusmuuttoa kuvattu historiankirjoituksessa.

Aineiston pohjalta vaikuttaisi siltä, että erämaissa on asunut ennen Kustaa Vaasan veroreformia väestö, joihin erämiehillä on ollut verotus- ja kauppasuhte. Tämä joukko näyttäisi muodostavan osan ensimmäisissä kameraalisissa aineistoissa olevasta veronmaksajista. Luultavasti myös muuttoliikettä on esiintynyt, kun erämaat on julistettu vapaasti asutettavaksi. Tilanne vastaisi siis jotakuinkin samaa tilannetta, minkä Soininen kuvaa tapahtuneen Tavisalmen osalta ja erämaiden reformi tarkoitti sitä, että erämiehien tilalle astui kruununvouti.

Tämän aineiston pohjalta voisi sanoa, että aiheessa olisi tilaa vaativammallekin tutkimukselle, jossa käytäisiin yksityiskohtaisemmin lävitse alueiden välistä yhteistä nimikkeistöä. Aiheeseen saattaisi olla mahdollista yhdistää myös DNA aineistoa.

IV JOHTOPÄÄTÖKSET

Sukunimien perusteella tutkitun aineiston pohjalta ei voida tehdä nk. savolaisekspansion päätelmää. Sukunimien perusteella näyttää pikemminkin siltä, että sukunimet ovat olleet laajemmin käytössä, kattaen erämaa-
alueilla asuneen väestön. Lisäksi emme varmasti tiedä, ovatko Suur- ja Pien-Savon kanssa yhteiset sukunimelliset päätyneet erämaihin veroreformin myötä vai ovatko he olleet siellä jo aiemmin.

Vaikuttaa siis vahvasti siltä, että erämaiden veroreformi siirsi verokannon erämiehiltä kruunun voudeille, jonka seurauksena erämaissa jo asuneet tulivat esille kameraaliseen aineistoon. Kehitys olisi siis ollut myös Rautalammin ja Ruoveden osalta varsin samankaltainen kuin Soinisen kuvaama tilanne Tavisalmen osalta, jossa Kustaa Vaasan veroreformi ei juurikaan muuttanut asutusta, vaan veroa alettiin kantamaan suoraan Tavisalmesta.

Erämaat eivät siis ollut mikään asutustyhjiö, mutta toisaalta Kustaa Vaasan veroreformi mahdollisti myös uudisasutuksen. Voutien intressissä oli luoda mahdollisimman monta verotaloa.

⁹ Arvo M. Soininen; Pohjois-Savon asuttaminen keski- ja uudenajan vaihteessa; Historiallisia tutkimuksia 58; Helsinki 1961

Ruoveden osalta näyttäisi siltä, että n.40 %:lla oli samoja sukunimiä kuin Suur- tai Pien-Savossa, n.30 %:lla oli vain patronyymi ja n. 30 %:lla oli sukunimi joka esiintyi vain Ruovedellä tai muualla erämaissa. Rautalammin osalta näyttäisi siltä, että n.53 %:lla oli samoja sukunimiä kuin Suur- tai Pien-Savossa, n.7 %:lla oli vain patronyymi ja n. 40 %:lla oli sukunimi joka esiintyi vain Rautalamilla tai muualla erämaissa. Tavisalmen osalta näyttäisi siltä, että n.69 %:lla oli samoja sukunimiä kuin Suur- tai Pien-Savossa, n.4%:lla oli vain patronyymi ja tai etunimi ja n. 27%:lla oli sukunimi joka esiintyi vain Tavisalmessa tai muualla erämaissa.

Edellisestä voidaan päätellä, että erämaissa oli mitä ilmeisemmin Savosta muuttanutta savolais asutusta Kustaa Vaasan veroreformin jälkeen, mutta milloin se oli tullut erämaihin, ei ole yksikäsitteisesti selvitetävissä. Edellisestä voidaan myös päätellä, että erämaissa oli myös lähes yhtä paljon tai jopa enemmän, alueesta riippuen, sellaista asutusta jota ei ole mitenkään liitettävissä Savoan.

Kaiken kaikkiaan voisi sanoa, että erämaiden asutushistoria tulisi arvioida uudelleen historian kirjoituksessa, niin että se olisi sopusoinnussa kokoajan takentuvan DNA-tiedon, arkeologian ja kielititeiden kanssa.